

СТАТИСТИЧКИ ПРИСТУП У ПРОУЧАВАЊУ КЕРАМИКЕ СА РАНОНЕОЛИТСКИХ ЛОКАЛИТЕТА НА ТЕРИТОРИЈИ СРБИЈЕ

Дубравка Николић, Филозофски факултет, Београд

Најбројнију групу налаза на готово свим ранонеолитским локалитетима представљају керамички фрагменти. Иако веома погодне за проучавање те врсте материјала, статистичке анализе се још увек не примењују у ширем обиму. Прилог представља покушај да се кроз статистичке описе керамике са ранонеолитских насеља Србије и њихову интерпретацију утврде основне карактеристике керамичке продукције тих локалитета, а затим њихова културна припадност и хронолошки положај.

Кључне речи: рани неолит, керамика, статистичка анализа, Србија.

Последњих деценија број радова посвећен проблему неолитизације југоисточне Европе знатно је повећан. Томе су посебно допринела нова истраживања мезолитских и ранонеолитских култура на територији Турске и Бугарске, као и нека нова разматрања мезолита и раног неолита Грчке. Када је у питању територија централног Балкана, односно Србије у целини, број радова посвећених том проблему је релативно мали. Готово сви радови који разматрају неки аспект процеса неолитизације фокусирани су на територију Ђердапа јер је, за сада, то једина област у којој је сигурно посведочен и задовољавајуће проучен мезолит. Истовремено, то је и територија на којој се, чини се у континуитету, развија ранонеолитска култура, што ову област чини посебно значајном за проучавање механизма неолитизације (Radovanović 1996). У осталим деловима Србије, осим појединачних мезолитских налаза и претпоставки заснованих на извесним мезолитским традицијама, уоченим у готово свим доменима неолитске културе, нема сигурних доказа о присуству мезолитских популација (Brukner 1997; Šarić 1999).

С друге стране, рани неолит је, судећи по броју истраживаних локалитета, знатно боље проучен. И поред тога, у покушају да се дође до коначног става о раном неолиту на територији Србије, суочавамо се са

неколико значајних препрека. У првом реду, то је мали обим истражености готово сваког налазишта, а у случају систематски истраживаних насеља, при чему ниједно од њих није у целини истражено – непостојање монографски публиковане грађе.

Не мање значајан проблем су различите интерпретације хронолошког положаја раног неолита Србије у оквиру неолита југоисточне Европе и његов однос према неолиту Анадолије, али и још увек отворено питање периодизације раног и средњег неолита Србије.

За означавање раног неолита на територији Србије у употреби је неколико термина који одражавају различите ставове о његовом карактеру и, донекле, механизму настанка.

– Протостарчево, односно протостарчевачка култура, назив је који је формулисао Д. Срејовић са намером да нагласи њену генетску и културну блискост са средњенеолитском, старчевачком културом (1969: 178). По мишљењу већине истраживача који прихватају тај термин, Протостарчево и Старчево, међутим, представљају развојне периоде једне исте културе (Перић 1998: 15).

– Група Гура Бачулуи је назив којим М. Гарашанин истиче свој став да налази са тог локалитета у Трансилванији најјасније одражавају суштину раног неолита у Србији, чије исходишне елементе треба тражити у балканско-анадолском комплексу (Garašanin 1979: 119). Аутори који прихватају овај термин најчешће га користе као синоним за Протостарчево, без навођења да ли уз назив прихватају и став М. Гарашанина о самосталном карактеру те групе у односу на старчевачку културу.

– Термин Старчево I, којим се истиче да је то најстарија фаза старчевачке културе, био је хипотетичког карактера и у време када су В. Милојчић и Д. Гарашанин формулисали своје периодизације (Arandjelović-Garašanin 1954; Milošević 1950). Због садржаја који му је приписан, а до сада непотврђен, тај термин је веома често оспораван. И поред констатације да је за означавање раног неолита у Србији неадекватно коришћење термина Старчево I, јер не постоји ниједно налазиште са карактеристикама приписаним тој фази, он се и даље повремено користи у стручној литератури, изазивајући недоумице шта он заиста подразумева. Најчешће се користи као:

– синоним за Протостарчево (Brukner 2000: 287; Ветнић 1985: 163), и поред тога што су њихови садржаји потпуно различити;

– као ознака за једну од развојних фаза раног неолита, која је истовремена са групом Гура Бачулуи (Гарашанин 1985–1986: 40), односно старија од ње (Garašanin and Radovanović 2002: 123–124), примењена на налазишта чије карактеристике не одговарају садржају термина Старчево I (Стари бунар, Трањина бара, Лепенски вир Ша доле).

На територији Србије насеља су најчешће једнослојна, због чега се, у недостатку других показатеља, користи ранонеолитска керамика, по-

себно сликана, као егзактан критеријум и за сада, чини се, једини на основу кога се утврђује хронолошка и културна припадност и изводе компарације, не само у оквиру исте културе већ и веома удаљених области и култура за које је још увек тешко утврдити у којој мери су блиске и генетски повезане (Garašanin 1979: 140; Özdoğan 1999: 211). С обзиром на запажања да се током раног и средњег неолита развој у материјалној култури одражава првенствено кроз квантитативне и стилске промене неких карактеристичних појава (Јовановић 1967: 13; Garašanin 1979: 132), као и на то да на свим ранонеолитским насељима керамика представља најбројнију групу покретних налаза, циљ овог рада је да размотри податке о керамичким налазима с оних налазишта чији су резултати квантитативно приказани.

Како су типолошке промене керамике током раног и средњег неолита тешко уочљиве, делимично и због тога што нема одговарајућих типолошких класификација и статистичких анализа те врсте, претпоставили смо да су међусобни односи орнаменталних техника условљени хронолошким и културним променама (Николић 2001: 19). У ситуацији када се нека од важних питања раног неолита Србије решавају посматрањем често само једног индикатора, добродошао је сваки вид анализе која се не зауставља на дескрипцији керамичког материјала и генерализацији једне од карактеристика као основног критеријума за утврђивање културних промена, већ кроз анализу заступљености неких од основних особина керамике, пре свега орнаменталних техника, пружа детаљнију слику о керамичкој продукцији на ранонеолитским насељима. Број локалитета чија је керамика статистички анализирана није велики, али они могу послужити као почетна провера претпоставке да закључивање само на основу (не)постојања сликане керамике, није поуздано. Када се има у виду да сликани фрагменти са више од 40 ранонеолитских локалитета чине мање од 1% керамичког материјала и да њихов укупан број није већи од 400, при чему више од 200 сликаних фрагмената потиче са Гривца (Богдановић 1995: 9), чини се да једна тако слабо заступљена керамичка врста не може представљати главни параметар на основу кога се доносе закључци важећи за шири простор и културу у целини.

Претпоставка је да закључак мора бити заснован на анализи која, обухватајући најважније особине керамичког материјала, утврђује њихов међусобни однос и дефинише културне специфичности одређеног локалитета, културе или развојне фазе културе. Издвајањем само једног елемента и његовим изолованим посматрањем у односу на целину керамичког материјала, свака врста анализе губи смисао и постаје непотребна.

Поузданост статистичких анализа почива, пре свега, на систему класификације у коме су критеријуми и особине керамике на основу којих се врши класификација јасно дефинисани и разграничени једни од дру-

гих. У пракси, међутим, различите особине се често означавају истим термином и обрнуто – различитим терминима се приписује исти садржај. Због тога је потребно указати на неколико, наизглед маргиналних, али за сагледавање укупног карактера ранонеолитске керамике и поузданости анализа, значајних терминолошких неусаглашености и непрецизности.

Када се говори о неолитској керамици, најчешће се подразумева и прихвата подела на грубу, прелазну (обичну) и фину керамику, а особине које се готово увек узимају у обзир приликом класификације керамике су фактура и обрада површине. Оне се, међутим, најчешће не посматрају као две самосталне особине, већ у прилично нејасној вези у којој се углавном не зна која од њих и у којим случајевима има већи значај. Због тога термини груба, обична (прелазна) и фина керамика, најчешће одређени управо комбинацијом те две особине, немају увек исти садржај. Пример таквог, у статистичким анализама непожељног и збуњујућег мешања особина, јесте констатација да је на локалитету Старчево у групи грубе керамике несразмерно већи број фрагмената трбуха судова, него оних који припадају деловима обода и дна (Arandelović–Garašanin 1954: 64). Јасно је да је у овом случају критеријум по коме је вршено разврставање на грубу и фину керамику био начин обраде површине, а не фактура. Како број посуда код којих су површине врата и трбуха различито обрађене и/или орнаментисане није занемарљив, посебно оних средњих и већих димензија, које се готово по правилу израђују на тај начин, а овакав метод класификације делове исте посуде нужно сврстава у две различите групе, резултати статистичке анализе која не посматра сваку особину посебно, морају се примити са резервом.

Термини груба, прелазна и фина керамика, као и они који се уз њих често користе, као синоними или као додатне категорије у класификацији (интермедијарна, монохромна керамика), осим фактуре и обраде површине често подразумевају још неке особине (димензије посуде, орнамент) и постају на тај начин термини са субјективно одређеним садржајем, а линија која разграничава грубу од fine керамике прилично неухватљива.

Под грубом керамиком најчешће се подразумевају посуде већих димензија, дебљих зидова, са релативно грубо обрађеним спољним површинама, рађене од недовољно(?) пречишћене глине са примесама. Исте такве посуде, уколико су мањих димензија, приписују се групи обичне керамике, или чак и финој керамици ако су им спољашње површине финије обрађене.

Термин монохромна керамика представља такође могући узрок неспоразума. Најчешће се користи као синоним за фину керамику без сликања (Katunar 1988: 11; Јацановић и Ђорђевић 1989–1990: 9), као шири појам који обухвата све керамичке групе које нису украшене сликањем

(Stanojević 1990: 48), или као синоним за финију, односно обичну (прелазну) керамику (Срејовић 1969: 176). Због тога се, до успостављања јасних критеријума за разврставање керамичких врста, односно прецизирања да грубу и фину керамику одређује фактура, а не обрада површине или дебљина зидова, тврдње да на одређеном локалитету доминира груба, односно монохромна керамика, морају само условно прихватити. На то упозоравају и различите информације које, о једном истом локалитету, пружају прелиминарни извештаји и резултати статистичких анализа. Као пример наводимо Дреновац и Бисерну обалу – Носу, јер се у прелиминарним извештајима наводи да на оба локалитета доминира груба керамика (Garašanin 1959: 9; Vetnić 1974: 125). Детаљније анализе керамичког материјала, међутим, често демантују први утисак који аутори стичу приликом теренских истраживања, па је у случају Бисерне обале констатовано да најбројнију групу чини прелазна керамика (Garašanin 1980: 67), а да на Дреновцу доминира фина керамика (Ветнић 1998: 83).

Када су у питању орнаменталне технике, уочљиво је да се посуде украшене барботином и импресом често поистовећују са грубом керамиком, а посуде украшене сликањем готово редовно се приписују групи fine керамике. Чињеница је, међутим, да се барботином и импресом не украшава само груба керамика, као и да се сликање не изводи увек на финој већ и на прелазној, а понекад и на грубој керамици.

Посуде украшене барботином су на протостарчевачким локалитетима малобројне, за разлику од старчевачких локалитета на којима та техника доминира. Не улазећи у расправу да ли барботин представља орнаменталну технику у правом смислу, или функционални елемент посуде, уочљиво је да се у извештајима о керамичком материјалу ранонеолитских локалитета наводи, уз барботин, још неколико начина обраде (или украшавања) спољашњих површина посуда: лажни барботин, псеудобарботин, протобарботин (Ветнић 1998: 79). Ти термини, који вероватно означавају варијанте “правог” барботина, међутим, нису дефинисани, па у недостатку илустративних прилога остаје нејасно шта аутори који их користе означавају тим називима. Овоме треба додати да се изрази псеудобарботин и протобарботин понекад користе као синоними за површине посуда на којима се виде трагови превлачења снопом гранчица (Dimitrijević 1974: 82), чиме се ствара још већа недоумица о томе да ли је и колики број фрагмената украшен барботином.

Поменуто је да се у дескриптивним и статистичким извештајима керамички материјал најчешће приказује у оквиру поделе на три основне групе које се у радовима различитих аутора најчешће не подударују. Срећемо се са поделами на грубу, фину и сликану кермику (Arandelović–Garašanin 1954: 63–80); грубу, обичну и фину (Гарашанин 1979: 124); грубу, финију и сликану керамику (Sreјović 1969: 166–170) и још неколико

сличних подела. Иако се чини да разлике у именовану основних група керамике немају већег значаја, мора се уочити да је њихово непрецизно дефинисање узрок знатних неспоразума.

Један од њих односи се на карактер керамичке продукције током Протостарчева. Д. Срејовић наводи (1969:267) да је у фази Протостарчево I (Лепенски вир Ша доле) однос финије (али не fine) и грубе керамике приближно 3:2. Његов опис керамике финије фактуре (“са пригличаним или углачаним монохромним површинама”) подудара се са описом групе коју М. Гарашанин назива обичном керамиком (“изравната уједначена глатка површина без превлаке”), а не са описом fine керамике у истој подели (“судови мањих димензија, танких зидова, полираних површина”) (1979: 124). Због термилолошких непрецизности и непотпуних дефиниција, изведен је погрешан закључак о доминацији fine керамике током фазе Протостарчево I (Garašanin and Radovanović 2001:121), који је тек недавно доведен у питање (Перић 1998: 20). Тиме је у исто време отворено и питање постојања на протостарчевачким локалитетима балканско-анадолске компоненте типа Гура Бачулуи, који карактерише fina полирана, претежно црвена керамика (Garašanin 1979: 139).

Табела 1. Статистичке анализе ранонеолитске керамике

	Бисерна обала	Луђиш Будак	Аниште Бресница	Буковачка чесма	Благотин Пољана	Дреновац			
						Ia	Ib	Ic (IIa)	Id (IIb)
истражена површина	400 m ²	420 m ²	8 m ²	350 m ²	300 m ²	290 m ²			
број фрагмената		7.200	219	5000	15.883				
груба	3.7%		18%	81%	1%	10%	27%	42%	52%
прелазна	83.45%		40%	6.5%	91%	2%	7%	7%	2%
фина	12.43%		37%	10%	6%	88%	66%	51%	46%
орнамент	30.8%	4.342 фр.	18%	37%	9%		20%	22%	19.8%
импресо	90%	83%	47.5%	52%	45%		48.5%	75.6%	47.9%
барботин	2.2%	9.7%	7.5%	10%	5%			1.4%	6.8%
сликање	0.3%	0.16%			0.2%		8 фр.	12 фр.	3 фр.
остало	6.8%	7%	45%	45%	50%		51.5%	23%	45.3%

Упоредни резултати статистичких анализа, приказани на табели 1 односе се на керамички материјал са шест ранонеолитских локалитета. Табела није комплетна јер не располажемо информацијом о броју фрагмената обухваћених анализом материјала са Носе и Дреновца. Иако

ниједан од наведених локалитета није истражен у целини, подаци о укупном броју керамичких фрагмената из затворене целине, слоја, или са целе истражене површине, могли би бити важан показатељ у будућим анализама укупне продукције керамичких посуда на једном насељу, функционалним одређењима делова насеља и компаративним анализама керамике у насељима са различитим економским потенцијалима.

Табела 1 приказује три основна показатеља: однос грубе, прелазне и fine керамике; однос украшене и неукрашене керамике; заступљеност импреса, барботина и сликања у односу на укупан број орнаментисаних фрагмената. Остале орнаменталне технике (урезивање, пластични орнаменти, налепљивање) приказане су збирно.

Бисерна обала – Носа, Суботица. – Констатована су три стамбена хоризонта која припадају истој културној фази (Garašanić 1961: 305). У првом извештају о Носи, иако се наводи да доминира груба керамика без барботина, са веома мало бело сликаних фрагмената, локалитет је приписан фази Старчево I (Garašanić 1959: 9).

Статистичка анализа материјала из слоја 3 даје, међутим, знатно другачију слику: најбројнија је прелазна (обична) керамика (83,45%), а затим следе fina (12,10%) и груба керамика (3,70%). Готово трећина фрагмената (30,84%) је орнаментисана. Процентуална заступљеност орнаменталних техника приказана је у односу на укупан број керамичких фрагмената: импресо – 28,11%, барботин – 0,70%, урезивање – 1,05%, сликање – 0,14% (Garašanić 1980: 67). (Заступљеност орнаменталних техника је на табели 1 приказана у односу на број орнаментисаних фрагмената, јер нам се чини да се на тај начин јасније уочава међусобни однос примењених техника.)

На основу одлика керамичког материјала М. Гарашанић закључује да Носа репрезентује почетну фазу Кереш културе (1980: 66).

Лудаш – Будац, Суботица. – У културном слоју дебљине до 1,50 m констатована су три стамбена хоризонта приписана Старчево–Кереш култури (Sekereš 1967: 10). Сакупљено је 7.200 керамичких фрагмената (Sekereš 1974: 192). Нема података о заступљености грубе, прелазне и fine керамике. На основу статистичког приказа може се закључити да наведених 7.200 фрагмената представља само део укупног керамичког материјала, из кога су искључени сви “атипични” и неорнаментисани фрагменти. Осим орнаментисаних фрагмената, прикупљена колекција садржи дршке и фрагменте “неодређене орнаментике” (405 фрагмената) и фрагменте са глачаним површинама (2.453 фрагмента) (глачање је третирано као орнаментална техника). Вероватно је да се највећи део орнаментисане керамике (4.342 фрагмента) нашао у оквиру прикупљених 7.200 фрагмената, што би потврђивао и број фрагмената украшених импресом (3.610) и барботином (423).

Л. Секереш приказује заступљеност импреса и барботина у односу на укупан број прикупљених фрагмената (импресо – 50%; барботин – 6,3%) (1974: 192). Прерачунавањем њихове заступљености у односу на број украшених фрагмената, њихов однос се исказује у нешто другачијим вредностима (импресо – 83%; барботин – 9,7%).

Аниште, Чачак. – Подаци у табели 1. односе се на материјал из једине сонде (8m²) у којој је констатован културни слој (Никитовић 1986: 38).

Најбројнија је група прелазне (40%), затим фине керамике (37%), док је груба керамика најслабије заступљена (18%). Највећи део материјала (82%) је неукрашен. Фрагменти са импресо орнаментима чине 47,5%, а са барботином 7,5% украшене керамике.

Локалитет је приписан фази Протостарчево II (Никитовић 1986: 44).

Буковачка чесма, Јагодина. – С обзиром на то да нема података о стратиграфији, може се претпоставити да је у питању једнослојно насеље (Ветнић 1985). Наводи се да је анализирано око 5.000 керамичких фрагмената и целих посуда. Најбројнија је груба керамика са испуцалом и неравном површином (81,5%). Следе прелазна керамика са пригачаним и углачаним површинама (13,5%) и фина керамика (5%). Највећи део посуда је неукрашен (63%). У групи орнаментисане керамике доминира импресо (51%), док је барботин заступљен на малом броју фрагмената (5%).

Локалитет је првобитно био приписан фази Старчево III (Vetnić 1974: 146), а затим крају фазе Протостарчево I-II – Старчево I (Ветнић 1985: 163). У новијим радовима, уз констатацију да се керамички материјал са Буковачке чесме својим карактеристикама разликује од осталих протостарчевачких насеља, С. Ветнић га приписује прелазном периоду из старијег у средњи неолит, односно прелазу између Протостарчева и класичног Старчева (Vetnić 1990: 93).

Благотин, Трстеник. – Резултати приказани на табели 1 односе се на керамички материјал (15.883 фрагмената) из само једне сонде (30 m²) (Вуковић). Приликом обраде керамичког материјала са Благотина пошло се од чињенице да се ранонеолитска керамика готово редовно израђује од глине са плевом и песком. Фактура посуда израђених на тај начин означена је као обична (прелазна). Групи грубе керамике приписане су посуде израђене од глине са знатно већом количином примеса, често и са каменчићима, док је као фина керамика означена она у којој примесе, осим ситног песка, нису видљиве. Класификација на основу тако схваћене фактуре показује да највећи део керамичког материјала припада посудама прелазне фактуре (91%), са различито обрађеним површинама. Свега 9% керамике је орнаментисано. У укупном броју орнаментисаних фрагмената (1.380) импресо учествује са 45%, барботин са 5%, а сликање са свега 0,2% (3 фрагмента).

Локалитет је приписан фази Протостарчево II (Nikolić i Zečević 2001: 17).

Дреновац, Параћин. – У културном слоју дебљине до 5,5 m најнижи стратум дебљине 0,30–0,60 m садржи ранонеолитски материјал (Vetnić 1974: 125). Већ је поменуто да о Дреновцу постоје два опширнија рада у којима је керамички материјал прилично детаљно описан и анализиран. Како се, међутим, подаци садржани у тим радовима знатно разликују, а односе се на исту групу керамичких налаза, треба детаљније размотрити основне елементе који се у оба рада третирају као карактеристични за културни развој насеља на Дреновцу, а затим и Поморавља у целини.

Међу локалитетима чији се керамички материјал разматра у овом раду, Дреновац је једини са вертикалном стратиграфијом. Хронолошко опредељивање издвојених фаза, као и ознаке фаза, неколико пута је кориговано. У првом извештају се наводи да је издвојено шест фаза које у потпуности одговарају развоју старчевачке културе (Vetnić 1974: 138). Као општа карактеристика свих фаза наводи се доминација грубе керамике у оквиру које је око 40% фрагмената украшено, присуство монохромне керамике чије се процентуално учешће смањује током развоја насеља, и спорадични налази сликане керамике (Vetnić 1974: 125).

Фаза Ia дефинисана је на основу две јаме са веома оскудним садржајем (у јами 3А нађена је само једна посуда, а у јами 3Б десетак фрагмената грубе керамике без украса).

Фазу Ib такође одређује садржај јама укопаних у здравицу. Материјал у тим јамама је бројнији; доминира груба керамика украшена углавном импресом, а барботин је слабо заступљен. Глачана монохромна и бело сликана керамика су малобројне.

Фаза IIa издвојена је на основу садржаја јама и слоја на здравици. Однос грубе и fine керамике, као и орнаменталних техника, готово је непромењен. Неколико фрагмената украшено је белим, односно тамним сликањем.

Фаза IIb дефинисана је на основу танког слоја растреситог лепа којим је IIb одвојена од фазе IIa. Доминира прелазна керамика (60%), а однос орнаменталних техника остаје непромењен. На неколико фрагмената сликање је изведено тамном бојом.

Фаза IIIa констатована је на другој локацији, а одређена је садржајем јама у којој доминира груба керамика украшена импресом, без барботина. Фина монохромна керамика је заступљена са неколико фрагмената.

Фаза IIIb дефинисана је садржајем оштећене куће изнад јама фазе IIIa. Доминира груба керамика без украса.

Из приказа вертикалне стратиграфије Дреновца може се извести неколико закључака. Издвајање јама 3А и 3Б (са десетак керамичких фрагмената) у посебну фазу због њиховог различитог садржаја у односу на јама приписане фази Ib нема оправдања. Чини се да ни издвајање

следеће фазе (IIa) није оправдано јер јој припадају јаме и слој формиран на здравици, па је логично претпоставити да је већина јама укопана у време када је над здравицом започето формирање културног слоја. Фаза IIb могла би се прихвати као издвојена фаза у развоју насеља јер се, осим расутих трагова лепа, уочавају и извесне промене у керамичком материјалу (прелазна керамика је доминантна). Међутим, када се има у виду да је прелазна керамика дефинисана као варијанта грубе керамике, са глатким површинама без превлаке (Vetnić 1974: 127), онда се ни садржај ове фазе не може третирати као показатељ културних промена.

Садржај фаза IIIa и IIIb, првобитно приписан завршним фазама старчевачке културе, а затим (са промењеном ознаком – Дреновац Ie) протовинчанском хоризонту излази из оквира овог рада (Vetnić 1990).

Развијајући своју терорију о пореклу старчевачке културе у Поморављу, С. Ветнић је мењао и свој став о културном карактеру и хронолошком положају Дреновца. После почетне претпоставке да свих шест издвојених фаза репрезентује развој старчевачке културе (Vetnić 1974: 138), затим става да фазе Ia и Ib одговарају Протостарчеву I-II, односно Старчеву I (Vetnić 1985: 163), износи закључак да Протостарчеву, односно раном неолиту, припадају и фазе Ic и Id (у претходним радовима означене као фазе IIa и IIb) (Vetnić 1990: 93).

После формулисања основних компонената које учествују у формирању старчевачке културе у басену Велике Мораве, Дреновац је дефинисан као репрезент колонизаторске компоненте која, у периодизацији С. Ветнића, обележава другу етапу у развоју неолита (Vetnić 1998: 80). У хронолошком смислу та етапа је делимично (фазе Ib и Ic) истовремена са Протостарчевом. Фаза Дреновац Ia претходи Протостарчеву, док Дреновац Id обележава почетак треће етапе неолита, односно припада средњем неолиту (Vetnić 1998: 85, синхронистичка тебела).

Садржај јама и танког слоја на основу којих је дефинисана интерна периодизација локалитета, посматрана кроз процентуално изражене карактеристике керамичког материјала, потврђује нашу претпоставку да је на Дреновцу заступљена само једна фаза културе. Без обзира на то да ли тај закључак заснивамо на дескриптивном или статистичком приказу истог материјала, керамички налази у фазама Ia-Id показују исте одлике. Тај утисак не мењају ни контрадикторни подаци о односу основних група керамике, о којима из првог извештаја закључујемо да је на Дреновцу у свим претпостављеним фазама груба керамика најбројнија, а из статистичког извештаја да је група fine керамике доминантна. Он само потврђује наш закључак да субјективни критеријуми које истраживачи формулишу нису увек адекватни, па су због тога подложни променама. У случају Дреновца те промене су, чини се, радикалне, јер се стиче утисак да су после првог извештаја постављени сасвим нови критеријуми за разграничење основних керамичких група. Када су у питању примењене

орнаменталне технике, њихов однос је готово идентичан у свим фазама, као и количина украшене керамике (приближно 20% у свакој фази). У свом статистичком извештају С. Ветнић детаљно приказује заступљеност орнаменталних техника и њихових варијаната у односу на врсте керамике на којима су примењене (табела 2) (Ветнић 1998: 83–85).

Табела 2. Статистичка анализа керамике са Дреновац

Дреновац	Ia			Ib			Ic (IIa)			Id (IIb)		
	груба	пре-лазна	фина	груба	пре-лазна	фина	груба	пре-лазна	фина	груба	пре-лазна	фина
	10%	2%	88%	27%	7%	66%	42%	7%	51%	52%	2%	46%
орнамент				36%	6%	15%	36%	8%	14%	29%	11%	10%
импресо				47%		52%	61%		53%	50%		43%
барботин							2%			9%		
сликање						8 фр.			12 фр.			3 фр.
остало				53%		48%	34%		46%	20%		56%

Њиховим свођењем на уобичајени начин приказивања односа орнаментисане и неорнаментисане керамике добијени су резултати приказани у табели 1, из којих јасно следи да су разлике међу њима незнатне и да оне не одражавају промене на нивоу културе, већ осцилације у оквиру једне фазе. Када се овоме дода да је у фази Ib присутан тзв. лажни барботин (Ветнић 1998: 85), који није процентуално изражен, као и да су појединачни фрагменти сликане керамике констатовани у фазама Ib-Id, онда је још реалнија претпоставка да ранонеолитско насеље на Дреновцу у целини припада фази Протостарчево II. Тој истој фази највероватније припадају и јаме приписане фази Дреновац Ia, иако су подаци о керамичком материјалу из њих потпуно неусаглашени (Vetnić 1974: 127; 1998: 83). Остаје нејасно на основу којих критеријума је утврђен релативно-хронолошки положај фазе Ia и формиран закључак да она хронолошки претходи насељима фазе Протостарчево I. С обзиром на то да није наведена аргументација за такав став, поставља се питање да ли је уопште могуће одредити хронолошку припадност десетак грубих неорнаментисаних фрагмената, односно десетак фрагмената од којих су неки (?) украшени пластичним тракама и импресом (Ветнић 1998: 84). Питање одређивања критеријума може се поставити и поводом хронолошког и културног одређења фазе Id. Иако су статистички описи фаза Ic и Id веома слични, оне су приписане различитим фазама неолита (фаза Ic крају раног неолита, Id средњем неолиту) (Ветнић 1998: 85, синхронистичка табела).

Уз преглед локалитета чији је керамички материјал статистички обрађен треба поменути и већу групу налазишта у Поморављу, коју је С. Ветнић означио као насеља типа Рајкинац (Ветнић 1985: 163). У питању су локалитети веома малих димензија (70–120 m²) на брдовитом терену, на којима ископавања нису могућна јер је танак културни слој у потпуности уништен (Ветнић 1985а: 92). С. Ветнић претпоставља да су то домородачка насеља настала из мезолитске основе, а њихово обележје је груба керамика са пластичним и импресо орнаментима (Ветнић 1998: 75). По његовом мишљењу, насеља типа Рајкинац трају веома дуго, све до појаве винчанске културе, па је извршена њихова периодизација на четири етапе, при чему се наводи да етапе I и II, у којима су издвојене по три фазе, одговарају раном неолиту. Тим етапама приписано је 55 локалитета. Насеља приписана фазама Ia-с и IIa у хронолошком смислу претходе Протостарчеву, док су насеља етапе IIb-с истовремена са њим (Ветнић 1998: 85, синхронистичка тебела).

Прикупљени материјал са насеља типа Рајкинац је малобројан (Ветнић 1985: 163). Наводи се да је просек предмета на насељима фазе Ia (8 насеља) 5–10, док је на насељима фазе IIc (5 насеља) нађено просечно по 250 предмета (Ветнић 1998: 78). И поред тога керамички материјал је статистички обрађен и приказан збирно у оквиру сваке фазе (табела 3). Подаци о укупном броју керамичких фрагмената нису назначени.

Табела 3. Статистичка анализа керамике са насеља типа Рајкинац

Рајкинац	Ia	Ib	Ic	IIa	IIb	IIc
груба	100%	100%	100%	100%	100%	80%
прелазна						17%
фина						3%
орнамент	2%	5%	11%	13%	13%	19%
импресо	15%	48%	58%	43%	51%	45%
пластични налепци	85%	51%	42%	45%	49%	30%

Процентуалне вредности које одражавају карактеристике керамичког материјала са насеља I и II етапе остављају нас у недоумици на основу којих показатеља је извршено хронолошко вредновање тих локалитета и њихово сврставање у етапе и фазе. Дефинисање фазе Ia (на основу 80 фрагмената грубе керамике, од чега је 2 % украшено) (Ветнић 1998: 79) чини нам се посебно проблематичним. Заједничке одлике свих фаза су: доминација грубе керамике и спорадично присуство прелазне и fine керамике; мали број орнаментисаних фрагмената (5%–20%); украшавање у подједнаким количинама импресом и пластичним налепцима (у просеку по 45%) и одсуство барботина, односно спорадична појава “ла-

жног барботина” и канелованог барботина. Осим заједничких карактеристика свих фаза етапе I и II, при чему су њихове процентуалне вредности готово идентичне, не постоји ниједна појава којом се нека од фаза издваја и знатније разликује од осталих. Под условом да статистику анализу материјала прикупљеног са 55 локалитета током реконосцирања сматрамо оправданом и поузданом, закључак би био да се сви локалитети типа Рајкинац морају приписати само једној неолитској фази. Тиме се не тврди да су сва насеља истовремена и да међу њима не постоје и знатније хронолошке разлике. Статистичка анализа, међутим, не пружа основу за њихов хронолошко разврставање. Насеља типа Рајкинац представљају вероватно привремена станишта заједница које се сезонски крећу на краћим или дужим релацијама између речних долина и побрђа, па се чини вероватнијом претпоставка о истовремености једног броја насеља на узвишењима и насеља у долинама уз речне токове. У случају насеља типа Рајкинац, са уништеним културним слојем, то је, наравно, немогуће доказати.

Локалитети чије су основне карактеристике керамичког материјала наведене у табели 1 карактерише доминација прелазне и грубе керамике, при чему је највећи део неукрашен. У групи орнаментисане керамике најбројнији су фрагменти украшени различитим врстама импреса (45% – 90%), док је барботином украшено свега 2,2% – 10%. Посматран у односу на укупан керамички материјал, барботин је заступљен са 0,4% (Благотин) – 3,7% (Буковачка чесма). И поред низа заједничких карактеристика, локалитети су приписани различитим културама и фазама: Бисерна обала и Лудаш – Будак приписани су Кереш култури, Аниште и Благотин фази Протостарчево II, Буковачка чесма прелазу између Протостарчево II и класичног Старчево, а Дреновац колонизаторској компоненти раног неолита за коју се претпоставља да је у Поморављу присутна и у периоду који претходи Протостарчеву. Статистички показатељи, међутим, упућују на закључак да сви локалитети, с обзиром на то да њихов керамички материјал у потпуности одговара садржају фазе Протостарчево II, припадају не само истој култури већ и истој фази. Иако разлике у процентуалној заступљености појединих елемената не излазе из оквира граница претпостављених за фазу Протостарчево II, може се претпоставити да је нешто већи проценат керамике украшене импресом на локалитетима Бисерна обала и Лудаш – Будак условљен њиховим географским положајем и могућим контактима са носиоцима Кереш културе.

Блиско повезан са основним карактером ранонеолитске керамичке продукције, у којој ни на једном локалитету не доминира фина керамика, јесте налаз сликане керамике. Као један од најважнијих дијагностичких елемената, сликана керамика је, међутим, на територији Србије само на два локалитета (Гривац, Доња Брањевина) заступљена већим бројем

фрагмената који омогућавају хронолошке и стилске компарације и закључивања (Богдановић 1995; Karmanski 1968). Са свих осталих локалитета на којима је она присутна располажемо углавном само информацијама о постојању појединачних фрагмената сликане керамике. До сада је регистровано 12 таквих локалитета, а број фрагмената украшених сликањем креће се од 1–15 (Николић 2001: 17). Протостарчевачки локалитети на којима није регистрован ниједан фрагмент сликане керамике својим бројем знатно премашују локалитете са сликањем, због чега би се могла прихватити констатација да протостарчевачка насеља карактерише доминација монохромне, односно обичне и грубе керамике (Срејовић 1969: 176). То истовремено значи да присуство или одсуство сликане керамике на тим локалитетима не може никако бити једини или одлучујући критеријум за њихово приписивање некој од фаза Протостарчева.

У наведеним анализама сликање је присутно на четири од шест посматраних локалитета. Процентуално изражено учешће сликаних фрагмената у групи орнаментисане керамике је 0,16% (Лудаш – Буцак) – 0,3% (Бисерна обала). За Дреновац нема података о процентуалној заступљености сликане керамике, осим податка да са локалитета потичу 23 сликана фрагмента, при чему су и фрагменти превучени белом и оранж превлаком приписани сликаној керамици (Ветнић 1998: 84). Може се претпоставити да би њихова процентуално изражена вредност била слична вредностима на осталим локалитетима.

Резултати статистичких анализа наведених у овом раду заслужују нашу пажњу из више разлога. И поред тога што тренутно располажемо малим бројем статистичких анализа, може се закључити да су предности таквих анализа над дескриптивним анализама несумњиве, под условом да је њима обухваћен укупан керамички материјал, или пажљиво одабран узорак у случају великих серија. Оне такође указују да је у систему класификације неопходно терминолошко усаглашавање и прецизно дефинисање свих особина керамике које се у анализама посматрају. Може се претпоставити да би статистичке анализе керамичког материјала, који до сада највећим делом није публикован, пружиле занимљиве резултате, посебно када су у питању насеља приписана фази Протостарчево I, са којих немамо ниједну статистичку анализу. Њихова компарација би омогућила дефинисање регионалних и хронолошких разлика у оквиру раног неолита Србије, а може се претпоставити да би се повезивањем типолошких класификација са анализама орнаменталних техника јасније сагледале основне културне карактеристике насеља раног и средњег неолита. Могућности статистичког приступа не ограничавају се само на утврђивање основних особина керамичког материјала и њиховој компарацији. У зависности од циља истраживања и садржаја који је обухваћен статистичким анализама, могуће је, и пожељно, њихово укључивање у разматрање ширих археолошких проблема.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Arandelović-Garašanin, D. 1954 *Starčevačka kultura*, Ljubljana.
- Богдановић, М. 1995 Стратиграфија протостарчевачких насеља у Гривцу, *Археолошка радионица* 2: 5–15.
- Brukner, B. 1997 Alternatives to Neolithization of Southeast Pannonia with Reflections on Broader Iron Gate Zone, u *Uzdarje Dragoslavu Sreјoviću*, ur. M. Lazić, Beograd, 109–114.
- Brukner, B. 2000 Beitrag zum Studium synchroner Beziehungen zwischen der Karanovo I – und der Protostarčevo – (Starčevo I) Periode, *Karanovo*, Band III, Hrsg. S. Hiller und V. Nikolov, Wien, 287–294.
- Ветнић, С. 1985 Старчевачка насеља типа Буковче у Поморављу, *Гласник* 2: 163–166.
- 1985а Елементи Протостарчева – Старчева I на насељима типа Рајкинац код Светозарева, *Испитивања* 2: 89–93.
- 1974 Поџеси рада на испитивању културе првих земљорадника у средњем Поморављу, *Материјали* 10: 123–168.
- 1990 The Earliest Settlements of the Vinča Culture (Proto-Vinča) in the Morava Valley, in *Vinča and its World*, ed. D. Sreјović and N. Tasić, Belgrade, 91–97.
- 1998 О пореклу старчевачке културе у басену Велике Мораве, у *Рад Драгослава Срејовића на испитивању праисторије централног Балкана*, ur. Н. Тасић, Крагујевац, 75–96.
- Вуковић, Ј. у штампи Старчевачка керамика из објекта 03 са локалитета Благотин код Трстеника, *Археолошка радионица*.
- Dimitrijević, S. 1974 Problem stupnjevanja starčevačke kulture s posebnim obzirom na doprinos južnopanonskih nalazišta rešavanju ovih problema, *Материјали* 10: 59–122.
- Garašanin, D. 1959 Nosa – Biserna obala, *Arheološki pregled* 1: 9–12.
- 1961 Die Siedlung der Starčevokultur in Nosa bei Subotica und das Problem der neolithischen Lehmscheunen, *Bericht über den V. Internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte*, Hamburg 1958, Berlin, 303–307.
- 1985–1986 Однос старчевачке групе према неолиту Македоније, *Macedoniae Acta Archaeologica* 10: 37–45.
- Garašanin, M. 1979 Starčevačka grupa, u *Praistorija jugoslavenskih zemalja* II, Sarajevo, 115–143.
- 1980 Les origines du néolithique dans le Bassin de la Méditerranée et dans le Sud-Est Européen, u *Problemes de la néolithisation dans certaines régions de l'Europe*, Krakow: 57–72.
- Garašanin, M. and Radovanović, I. 2001 A Pot in House 54 at Lepenski Vir I, *Antiquity* 75:118–125.
- Јацановић, Д. и Ђорђевић, А. 1989–1990 Вишеслојно праисторијско налазиште Орашје у Дубравици, *Виминациум* 4–5: 7–80.
- Јовановић Б., 1967 Значење неких култних елемената старчевачке групе, *Старинар* 18: 11–20.
- Karmanski, S. 1968 *Slikana keramika sa lokaliteta Donja Branjevina kod Deronja*, Odžaci.
- Katunar, R. 1988 *Neolitska naselja u dolini Jasenice*, Beograd.

- Milojčić, V. 1950 Kőrös – Starčevo – Vinča, *Reinecke Festschrift*, Hrsg. G. Behrens und J. Werner, Mainz, 108–118.
- Никитовић, Ј. 1986 Резултати сондажних истраживања на локалитету Аниште у Бресници, *Зборник радова Народног музеја* (Чачак) 16: 35–46.
- Николић, Д. 2001 Рани неолит у Србији – културно хронолошки односи, *Гласник Српског археолошког друштва* 17: 9–20.
- Nikolić, D. i Zečević, J. 2001 *Blagotin – istraživanja 1989–1999*, Beograd.
- Özdoğan, M. 1999 Northwestern Turkey: Neolithic Cultures in Between the Balkans and Anatolia, in *Neolithic in Turkey. The Cradle of Civilization*, ed. M. Özdoğan, Istanbul, 203–224.
- Перић, С. 1998 Вишеслојна неолитска насеља и проблем културне стратиграфије неолита на територији Србије, *Сџаринар* 49: 11–38.
- Radovanović, I. 1996 The Iron Gates Mesolithic, Ann Arbor.
- Sekereš, L. 1967 Ludaš – Budžak, ranoneolitsko naselje, *Arheološki pregled* 9: 9–13.
– 1974 Neki aspekti istraživanja ranog neolita u severoistočnoj Vačkoj, *Materijali* 10: 189–196.
- Срејовић, Д. 1969 *Лејенски вир, нова праисторијска култура у Подунављу*, Београд.
- Stanojević, Z. 1988 Kučajna kod Bora, neolitsko i bronzanodobno naselje, *Arheološki pregled* 29: 47–49.
- Šarić, J. 1999 *Kremena industrija najstarijih zemljoradničkih kultura na tlu Srbije*, Beograd.

УДК: 903.23"6343":902.01(497.11)

DUBRAVKA NIKOLIĆ

STATISTICAL APPROACH IN POTTERY STUDYING FROM THE EARLY NEOLITHIC SITES IN SERBIA

Summary

The Early Neolithic in the territory of Serbia appears to be well studied, to judge by the number of excavated sites. Still the attempts at drawing some definitive conclusions about the Early Neolithic stumble upon a few major obstacles, most of all the small scale of investigation into almost every site and, in the case of those systematically excavated, none of which, though, is fully explored – a lack of monographic publications. Settlement sites in the territory of Serbia usually being unstratified, it is Early Neolithic, primarily painted, pottery that in the absence of

other indicators is utilized as the exact and, as it seems, the only criterion for establishing the date and identity of cultures and for drawing comparisons. Pottery is the most copious category of movable finds on all Early Neolithic settlement sites. As typological change in pottery is hardly observable during the Early and Middle Neolithic, we have assumed that interrelationships between decorating techniques were determined by chronological and cultural change. The goal of this contribution is to consider the data about the finds of pottery from those sites where the results have been presented in quantitative terms (Table 1).

From comparing the results of statistical analyses for six sites (Biserna obala–Nosa, Ludaš–Budžak, Anište, Blagotin, Bukovačka česma and Drenovac) it has been inferred that all the sites are characterized by the domination of transitional and coarse pottery, most of it plain. The most numerous in the group of decorated pottery are fragments showing various kinds of impressions (45–90 %), while barbotine occurs in only 2.2–10 %. Of the total number of pottery finds, barbotine forms 0.4 (Blagotin) to 3.7 % (Bukovačka česma). Painted decoration occurs on four of the six sites analyzed. The painted component in the decorated pottery group forms 0.16 (Ludaš–Budžak) to 0.3 % (Biserna obala).

The statistical indicators suggest that all the sites, considering that their pottery content fully corresponds to that of Proto-Starčevo II phase, not only belong to the same culture but also to the same phase. Although the varying frequency of individual features remains within the limits assumed for Proto-Starčevo II, it may be presumed that a slightly higher percentage of impressed pottery on the sites of Biserna obala and Ludaš–Budžak should be attributed to their geographical position and possible contacts with the Körös culture.

The results of statistical analyses presented in this paper demonstrate the indisputable advantage of such analyses over descriptive methods, provided that the entire pottery material, or a carefully selected sample in the case of larger series, should be included. They also show that the classification system is in need of a standardized terminology and precise definitions for all the features of pottery under scrutiny. Potentials of a statistical approach are not limited to the establishment and comparison of basic characteristics of pottery material. Depending on the research objectives and the material put through statistical analyses, its inclusion in the examination of broader archaeological problems is possible, and desirable.

27. 01. 2003.